

KITARJI IN SLAMNIKARJI V DOLU PRI LJUBLJANI

Janko Moder

Rajnemu dr. Borisu Orlu sem nekajkrat obljubil, da mu bom napisal o kitarjih in slamnikarjih v našem koncu, pa je vselej ostalo samo pri obljubi... malo iz pomanjkanja časa, še bolj pa iz strahu, ker si nisem upal nepodkovan na etnografsko področje. Naj obljubo vsaj zdaj izpolnim in naj bo teh nekaj vrstic napisanih njemu v spomin, saj je on rešil pozabe, če je količkaj vrednega v njih.

Doma sem iz Dola št. 24, dvanajst kilometrov od Ljubljane proti vzhodu. Mamin oče Anton Mejač, ki je dotlej živel v Zajelšah, dober kilometer od Dola, je 1912 kupil nekdanjo Erbergovo graščinsko pristavo v Dolu »na Nárofu«. Hiša je prastara, velika, enonadstropna, z vrtom. Preselil se je vanjo s svojo ženo Jero in hčerjo Jerico (rojeno 1886), mojo mamo. S seboj je prinesel tudi hišno ime »pri Poznétu«, ki ga je bilo pospremlilo že iz Podgorice v Zajelše.

Moj oče je mizar, zato si je v novi hiši, kamor se je priženil, hitro uredil mizarško delavnico, moj ded in moja mama pa sta se ukvarjala s slamnikarstvom. Bil sem najstarejši otrok pri hiši (rojen 1914). Ker se je oče pozno vrnil iz ruskega ujetništva, sem večino prvih let preživel v družbi deda — mi smo mu rekli oče in ga vikali — v družbi babice — rekli smo ji mati in jo vikali — in pri mami. Seveda tudi pri njihovem delu. In to se je sukalo, ker ni bilo dosti zemlje, predvsem okoli slamnikarstva in kit.

To so najlepši mladostni spomini, tako prepojeni s čustvom in romantiko, da bi ne mogel, tudi če bi znal, napisati iz njih etnografskega članka. O njih sem že pred leti povedal v sonetu:

V domači hiši je detinska sreča
najlepši dar, kar more kdo ga dati,
spominček dražji kot obeski zlati:
ne potemni nobena ga nesreča.

Že sveti v noč svetilka mi brleča,
ob njej šivala slamnike je mati
in me v naročju morala držati,
ker mikala šivalnica brneča

je dečka, da jaháje na kolenih
sem dirjal v dalje. Sobica molčéča
krog mene, mama v njej, jaz v rokah njenih,

najžarnejša je slika, vdilj žareča
v enako živih mavričnih pramenih,
naj še tako vrsti podob se gneča.¹

Morem torej napisati samo nekaj osebnih spominov. In da je moja nebogljenost še večja, sem še tistih nekaj podatkov, ki sem si jih bil že izpisal iz Novic in od drugod, ko sem se pripravljaj, da izpolnim dr. Orlu dano besedo, založil kaj vem kam...²

Slamnkarstva ni brez kit. To je prvo. Pa tudi narobe: toliko kit, kot so jih včasih napletli v našem koncu, bi ne bilo, ko bi ne bilo slamnkarstva. Kasneje, ko je to shiralo, so šle kite predvsem še za cekarje (ki jih ponekod še danes delajo po teh vaseh) in za razne pleatarske izdelke (pletarstvo je bilo nekaj časa pred prejšnjo vojsko močno razvito v sosednji fari, v Dolskem, še posebej pri Pletarju, pri Janežu).

In našega slamnkarstva bi ne bilo, ko bi ne bilo Tirolcev. To je drugo. Moj stari oče je bil rojen leta 1852 v Podgorici in je torej doraščal ravno v času, ko so se v neposredni bližini (v Domžalah) naselili tujei (Tirolci) in zastavili slamnkarstvo obrt, ki se je pozneje razmahnila v industrijo. Poročil se je 1880 in se priženil v Zajelše; umrl je 1943. Brati se je naučil sam, ravno tako tudi pisati. Znal je precej storij in jih je rad pripovedoval, včasih tudi pel z nekam otožnim glasom in samo-svojo melodijo. Ko sem dorasel do Jurčiča, sem seveda tudi jaz vneto zapisoval njegove pesmi in pravljice, pa se je vse pogubilo, le nekaj listov sem nekoč po zadnji vojni še videl med svojimi papirji.

Takrat so v našem koncu po vseh hišah veliko pletli kite. Moški in ženske, stari in mladi. Ženske seveda bolj. Če je stopila soseda k sosedi v vas, je že vzela kito s seboj (včasih samo zaradi lepšega), kakor danes ponekod jemljejo klobčič volne. Pri kiti je bilo treba vzeti še pest slame (namesto igel). Oboje se je dalo lepo stisniti pod pazduho ali za predpasnik.

¹ Kogar bo motila preprosta verzifikacija, naj mu v opravičilo (in v svārilo) povem, da so te vrstice delček težke formalne naloge, ker so pravzaprav drugi sonet tretjega sonetnega venca iz sonetnega venca sonetnih vencev; ker take reči najbrž ne sodijo v književnost in ker so bile tudi napisane pro domo, je kar prav, da zagledajo luč dneva v etnografskem listu med domačo obrtjo.

² Ko je bil ta članek že napisan, sem po ljubeznivem posredovanju dr. Matičetova dobil nekaj strokovnega gradiva od prof. Marije Jagodice, in sicer njen članek »Hišna dejavnost in domača obrt« iz knjige »Narodopisna podoba Mengša in okolice« (1958), in pa rokopisni zvezek in nekaj gradiva z zapiski s terena. V članku je med domačo obrtjo posebej obdelano tudi pletenje kit. Mengeš je sicer kakšnih 12 km od nas, vendar so v marsičem podatki za oba kraja isti in v marsičem spet različni (vsaj po mojem občutku), za marsikakšen podatek pa me je kajpak spomin že pustil na cedilu, tako da ga ne znam več presoditi za naš konec. Glede rokopisnega gradiva M. Jagodičeve pa naj pripomnim, da sem predvsem skrbno pregledal njene zapiske, ki jih je 20. februarja 1954 napravila po pripovedovanju moje mame. Nekaterih stvari se pri pisanju članka sam nisem spomnil, ker pa bistveno dopolnjujejo mojo podobo, jih navajam v opombah pod črto kot odlomke iz pogovora med M. Jagodičevo in mojo mamo.

Kite so pletli iz slame, predvsem iz pšenične,³ pač zaradi njene kakovosti, debeline, barve, trpežnosti, voljnosti, dolžine, gladkosti in nekolenčavosti. Če bi šlo za načrtno gojitev pšenice nalašč za slamo, bi bilo treba sejati seme, ki je zrastle na dobri slami, in na tak kraj (mogoče na klečča, kjer žito po navadi ne poleže, ker je tam svet bolj peščen), in sejati tako, da bi imela vsaka bilka zadosti prostora za enakomeren razvoj, pa spet ne preveč, da ne bi ostala v tleh, temveč se vitko potegnila v višino, pa vendar ne bi ob prvem dežju ali vetru padla.

Tako načrtno sicer niso sejali, zato so pa v času, ko je klas dozorel in so se spravili žet, toliko bolj mislili na slamo, saj je tudi ta lahko dala dober sad, čeprav ne ravno v zrnju. Zato so parte, že vnaprej na tihem namenjene za slamo ali pa šele ob žetvi spoznane za pravšnje (če je žito lepo stalo), poželi nekako posebej ali vsaj snope postavili posebej v kupe, da so jih posebej dali v kozolec. Dokler so želi še s srpi, so pšenico za slamo radi želi »v pest«, se pravi vsak šop posebej, da so ga lahko sproti prebrali in pregledali, ali je vreden, da gre za kite ali ne. Če je bil prepreden s slakom ali kolenčast ali sušičen (ob robu njive), je šel med pšenico za zrnje. Tako odbiranje in ožinjanje so po navadi opravile ženske. Moški so bili (po njihovem) pri tem delu preveč tlačanski, premalo natančni. Pozneje, ko so moški namesto srpov dobili v roke kose, je bilo to še bolj čutiti.

V snope zvezano in s poresli bolj rahlo (ali prav pri ritovju) prevezano žito so sušili posebej v kozolcu, da so ga ženske že sproti, če je zmanjkovalo slame, lahko hodile preskušat, ali se bo že kmalu osušilo in spustilo zrno. Pestovanja žita za slamo pa s tem še ni bilo konec. Niso ga omlatili s cepci kakor sicer, temveč so ga hodile ženske vleč.⁴ Vlekle so slamo za domačo potrebo in zrnje okošale ali očofale kar na roke. Bodisi oteple ob leseni steni ali ob podnem podboju, bodisi na tesarski koči ali na posebnem grebenu, na kakršnem so škompali rženo slamo za strehe (dokler jih je še kaj bilo slamnatih; pri nas doma in večinoma v našem koncu smo imeli vse strehe iz kamna, iz škalice, ker so v neposredni bližini — v Podgori — najstarejša ležišča skrila v Sloveniji). Za otepanje slama ni smela biti presuha, temveč odjenjana, da se ni lomila in drobila, zato so po navadi za slamo »mlatili« že prej kot sicer za zrnje. Če so košali vsak snop posebej, tudi niso gledali na zrnje. Domači so ga večkrat otepli kar sproti za kure, tako da sta bili ubiti dve muhi na en mah. Tábršanke (dninarke) pa so hodile slamo vleč h kmetom. Ti niso porajtali za slamo, zrnje pa so večkrat porabili spet za seme, da bi dalo vnovič dobro slamo. Le-tam po žetvi je bilo nekaj časa

³ Spominjam se, da smo včasih, vsaj otroci, pletli tudi iz ječmenove slame. Mama pa navaja Jagodičevi: »Dobili tudi iz Italije riževó slamo.« Ko sem to prebral, ne vem, če nimam tudi jaz v mislih le riževó slamo, ne ječmenovo. Bila je zelo mehka, debela, nekako žametno hrapava.

⁴ Mama je rekla Jagodičevi: »Dali snop med noge in pulili ta lepo slamo ven. Malo klasje smo pa pustili in vrgli stran in rekli: to so *goláf*. Ko smo pušeljc navlekli, smo ga zavezali čez sredo z rženo slamo.«

slišati predvsem takele pomenke: »Si jo že navlekla? Pri kom pa? Letos sem je samo dve butari. Ne vem, kaj bom pozimi počela.« V butare so namreč povezali posamezne pesti navlečene slame. Vsaka pest (ali pušelj) je bila tudi še posebej zvezana, ker je slama hudo živa in bi se sicer prerada razsula in s tem uničila.

Še posebej so na žito za slamo pazili pozneje, ko so začeli mlatiti na stroj; za mlatilnico je bilo treba drugače vezati in delati drugačne snope kot za mlačev na roke. Takrat je moj oče začel hoditi po hišah z bencinskim motorjem in »mašino« (mlatilnico). Oboje je bilo še tolikšna redkost, da so hodili kmetje od blizu in daleč gledat napredno vasico. Nekoč je prišel neki kmet izpod Ljubljane (z Dolenjskega) in me prosil, naj mu pokažem tisti motor na »damacin« (bencin).

Ko je bilo zrnje očofano ali ošmukano ali tudi kratko in malo postrženo, ritovje pa posekano, je bilo treba slamo še dobro prečesati in otrebiti, da je odpadlo vse smetje, ves drobir in vse plevelne primesi, oluščile pa se tudi vse listne pazduhe in odlomila zadnja kolena.⁵ Takó so ostala samo gola stebela s kratkimi ostanki klasov. Táko slamo so potlej prebirali po debelini in siceršnjih lastnostih. Sortali so jo na kupčke: debela skupaj, tanka skupaj,⁶ gladka skupaj, bolj hrapava skupaj. Najboljša je bila dolga in enakomerno debela, to so belili, slabšo pa barvali, navadno temno rjavo, temno modro, temno zeleno, črno in podobno. Iz nekaj belih in nekaj barvastih slam so potem pletli ta pisane kite za delovne in otroške slamnike.

Ko je bila slama pripravljena, je pač čakala na priložnost za pletenje. Ta se je včasih ponudila prej, včasih pozneje. Nekatero ženske v vasi ves ljubi božji dan niso imele drugega dela kakor pletenje kit. Ena takih je bila Trobentarjeva Meta, samska in hudo nesrečna zaradi pohabljenega noge. Pa ni hodila po številkah, temveč je imela v vasi ugledanih nekaj hiš (ali gospodinj) in pri njih je preživela večino dneva. In ves čas pridno pletla in ves čas pripovedovala in poslušala novice. Prabolika današnjega »ustnega časopisa«.

Večina žensk pa je imela čas za pletenje kit v glavnem le jeseni, pozimi in v zgodnji spomladi (dokler ni slama pošla). Takrat pa se je res pletlo, kakor se reče. In da ni bilo dolgčas, so se ženske rade dobile v večjih skupinah, zdaj pri tej hiši, zdaj pri drugi, zlasti mlajše. In za temi so kajpak pritislili moški, da so pomagali in svetili. Bil sem sicer še premajhen, da bi mogel presojudati, v čem je bila njihova pomoč, a je že morala biti tolikšna, da se je splačalo s kito k sosedu. Nekaj vzroka za táko skupno pletenje je treba iskati v družabnosti, nekaj pa tudi v varčevanju. Takrat še ni bilo elektrike, zakaj bi torej žgali smrdljivce in svetili po vseh hišah, če pa je ena petrolejka lahko svetila domala vsej vasi?

⁵ Mama Jagodičevi: »Smo se potlej otroci valjali po otreblinah.«

⁶ Mama Jagodičevi: »Iz najbolj debele se plede kosmàn. Srednje so bile kite za slamnike, najtanjše tudi, vendar slamnik iz najtanjše kite ni bil hladen, ker je bil pregest.«

Kakor hitro se je zbralo v hiši več ljudi, je bilo kakor enkrat ena jasno, da si niso prišli voščiti samo dober večer. Peli so in zbijali šale (pa tudi rihtarja bili), pripovedovali storije in resnične doživljaje, kakor je bilo že večkrat opisano. Ne da bi se posebej spuščal v igre, pripovedke in druge družabne kratkočasnice, ker so najbrž pri vseh takih večernih zbiranjih približno enake, naj omenim le tri stvari, ki so precej posebne samo pri pletenju kit, ker drugod ni za to potrebnih pritiklin. Ena teh je »žegen«, ki si ga je vsak večer gotovo prislužilo nekaj moških, namreč pljusk vode iz skledice. Še pogostejše je bilo pokropilo s šopom mokre slame in pa šaljivo pritikanje pletenja pod nos, da si dobil od štrlečih slam vtis mačjih mustač.

Pri raznih takih in podobnih domislekih, tekmovanjih in družabnih igrah se je seveda slama rada kaj polomila, plesti pa je bilo mogoče le z nepoškodovano, in tako je zvečer kmalu začelo zmanjkovati pletiva (zlasti mlajšim, ki so hitreje popletli) in čedalje več kit je počivalo, zato pa so se toliko urneje sukale pete, pa tudi jeziki so (pri starejših) prišli na svoj račun. In še nekaj: ker so kite prodajali na dolžinsko enoto, so jih nekateri, ko so jih vlekli izpod riti, radi že pri pletenju in pri navijanju (merjenju) hudo nategovali in vlekli. To je sicer prihranilo nekaj slame, po navadi pa tudi zbilno ceno in kakovost kite, ker se je nategovanje hitro in dobro poznalo po kotu pletenja.

Naša »hiša« je bila sicer velika, cela dvorana v primeri z nekaterimi drugimi izbicami po vasi, vendar nismo bili sredi vasi, tako da se k nam niso preveč pogosto zbirali.⁷ Tudi ni bilo mladih deklet pri hiši in še nekaj: mama je šivala slamnike, stroj pa je z brnenjem motil petje in pripovedovanje. A kadar so ženske le prišle s kitami, sem se moral umakniti v jaslice, se pravi na peč. Oče je sedel za pečjo, jaz pa na trebuhu ležal na temenu tik ob čelešniku in pregledoval vso hišo in poslušal, poslušal, dokler nisem omagal...⁸

Vsaka ženska je imela pred seboj na mizi pušelj ali pest lepo odbrane enakomerne, ovlažene slame,⁹ v naročju pa kito. Plesti se je moral naučiti že vsak otrok, še preden je znal brati. Seveda so bile prve kite, zlasti fantovske, nerabne, kvečjemu za zapletanje starih cekarjev; bile so vijugaste kakor zasavska cesta, grbančaste, cikcakaste, robate, zdaj debele, zdaj tanke, zdaj pretrde, zdaj premehke, zdaj pregoste, zdaj preredke in kar je še takih in podobnih napak, ki se jih morejo spomniti odrasli, samo da otroku zagrenijo še tisti kanec užitka, ki bi ga sicer utegnil imeti pri delu.

⁷ Drugače mama Jagodičevi: »K nam so prišli po trikrat na teden. Smeh in harmonika zapela.« Mogoče velja to še za mamin dom v Zajelšah, ko je bila še dekle, ali pa za zgodnji čas pred vojsko, ki se ga jaz ne morem spominjati.

⁸ Mama navaja Jagodičevi eno izmed pogostih ljudskih ugibanj in modrosti: »Tokrat bo hudo na svetu, ko ne bo naša slama več dobra; bojo ljudje tako prevzetni, da jo bojo hoteli od drugod.«

⁹ Mama Jagodičevi: »Slamo so namočili v lavorju, najprej s klasjem, potlej z ritovjem; pustili kakšnih deset minut.«

Navadno so pletli kite na šest do osem slam.¹⁰ Najprej je bilo treba kito začeti, zasnovati, potem pa je šlo igraje naprej. Ker slama ni skoz enakomerno debela, kita pa je morala biti na las enaka od začetka do konca, je bilo treba debelino sproti priravnnavati z odbiranjem primernih slam in odrezovanjem predebelih ali pretankih. Ko je ena slamica pošla, si vzel drugo s kupčka, ji s pibčem ali z ostrim nožičkom po strani odrezal spodnji konec, jo nataknil na preostali vršiček prejšnje slame in jo lepo zapletel, da se ni »štukanje« nič poznalo. Ko je bilo to opravljeno, je bilo treba kmalu odrezati vrh s klasom (pri tem je vselej poškopilo in počilo kakor pasja bombica, ker je zaradi pletenja stisnjeni zrak v hipu planil na dan). Treba je bilo gledati, da nisi »štukal« vseh slam obenem, temveč v enakomernih presledkih.

Slama je morala biti zmeraj vsaj ovlažena, če ne kar mokra. Naloga otrok je bila, da so ženskam sproti prinašali v skledicah vode ali močili kupčke slame. In sploh, ko je ženska prišla k hiši s pletenjem, je bilo treba najprej namočiti slamo, kakor je bilo že povedano, ker od doma ni mogla vzeti mokre slame, ker bi ji po poti zmrznila ali povzročila kakšno drugo neprijetnost. Z mokro slamo pa se je dalo tudi tako imenitno ponagajati sosedu na blizu in na daleč. Poščegetal si ga pod nosom ali pobežal za vratom. V obeh primerih te je bil strašno vesel in ti je poskušal prej ko prej vrniti milo za drago. Otroci pa smo pri močenju slame ali prinašanju vode ženskam radi ponagajali tisti, ki nam ni bila posebno pri srcu. Kar spotoma smo malo zmešali njen kupček slame in seveda je bil pri priči ogenj v strehi in vsi križi dol...

Kite so bile raznih sort, tanke in debele in še vmesnih »številke«. Pač za razno uporabo. Nekatere debeline so imele tudi svoje norme za dolžino.¹¹ Marsikje so za merjenje uporabili kar otroke, ker je bilo tako hitreje doseženih tistih petindvajset komolcev. (Glede te mere je namreč treba pripomniti, da je meril mali komolec okoli pol metra, veliki komolec pa še enkrat več, torej ravno pičel otroški seženj. Poleg te hudo individualne in spremenljive mere so imeli skoraj pri vsaki hiši še dve malo bolj ustaljeni, in sicer tanko polmetrsko deščico, ki so nanjo navijali kito in jo s tem obenem merili, in pa zarezo na mizi.¹² Ko je kita dosegla predpisano dolžino, jo je bilo treba zaplesti (da se ni razdirala). Ko je ženska prišla k hiši, je prinesla samo nekaj pesti slame, ko pa je nekaj ur sedela, se je pod njo nabralo že lepo število kolobarjev kitaste kače in otroci smo morali zdaj eni, zdaj drugi meriti

¹⁰ Mama Jagodičevi: »Po navadi pledli na sedem slam, pisane na osem (štiri bele in štiri črne, so se morale sparoma ujemati). Na manj slam je bilo lažje, so pledli stari in otroci. Tudi v pet slam, če so hoteli tanke kite. Sem pledla tudi pikaste. Vzela rdečo, plavo barvano slamo, jo sklala, potlej pa vmes devala.«

¹¹ Mama Jagodičevi: »50 komolcev za bele kite, za pisane 60 komolcev.« To je tudi meni ponovila.

¹² Mama Jagodičevi: »Smo imeli komouc na mizi zacahnan; smo djali: 25 ta dolgih komoucev (po 96 cm) ali 50 ta kratkih (po 48 cm).«

na kopolce in navijati na deščico. Ko je imela kita predpisano število navojev (izkušene pletice so to kar na oko presodile), jo je bilo treba prevezati v obliki nekakšne preste na dve očesi. Pri tem je bila zgornja zanka manjša, spodnja večja.

S tem prehajam od pletic in pletcev k slamnikarjem, eni izmed obrtnih vej, ki je bila dobra odjemavka kit. Omenil sem že, da sta le moj ded in moja mama delala slamnike v našem koncu. Ded je naučil mojo mamo, sam pa se je naučil okoli leta 1880, in sicer od svoje sestre, ki je šivala slamnike v bližnjih Domžalah. Tudi dedov brat (pri Marenkcù v Šentjakobu) je delal slamnike.

Zenske iz domače vasi so nam same sproti nanesele kit, kar so jih napletle,¹³ a to je bilo za mamine pridne roke še premalo. Šivalni stroj je pač brnel od jutra do večera in še večino noči. Takrat je živela še mama, da je gospodinjala, in tudi otrok še ni bilo preveč. Tistih večerov med prvo vojsko in takoj po nji se najrajši spominjam. Dostikrat sem sedel mami v naročju, ko je šivala, in ji »pomagal«. Vtikal sem prste povsod, kamor ni bilo treba, in če že ne prste, vsaj slamice. Takrat je mama še posebej hitela delati vložke za vojaške čevlje.¹⁴

Po kite smo kitarji hodili predvsem v zimskih mesecih, in sicer v bližnje hribovske vasi pod Murovico in Miklavžem. V Kamnici, Vinjah, Osredkah, Petelinjah, na Kofcah, v Dolini, v Senožetah in drugod so po hišah kar čakali, kdaj se oglasi kitar. Že navsezgodaj je bilo treba na pot, slabo oblečen in nič bolje obut. Čedalje dlje je bilo treba po kite, ker so jih kitarji drug drugemu pobirali izpred nosa (zlasti domžalski so bili podjetni). Po ves dan si kolovratil po zmrzlem snegu ali plundri in iskal po hribih izgubljene hiše, mešetaril za kite, ugotavljal njihovo enakomernost, dolžino, nategnjenost in gostoto, kupljene pa nabiral na metrski konec vrvi (špage), zvezan v kolobar, ki si ga vrgel čez glavo in čez eno ramo. Tako se ti je tovor čedalje bolj večal in če je pihala štangarska burja, so se ti kite šopirile kakor pavji rep, da te je kar zanašalo (pa vendar ne tako hudo, kakor me je po drugi svetovni vojni, ko sem nesel iz Ljubljane menda za pol briške vasi — kakor je bil takrat lep ljudski običaj — sirkovih metel, pa se je na Vrhovlju uprla vanje kraška burja, da je bilo joj).¹⁵

Na taki kitarski poti si navesil nase cel ducat kolobarjev kit. Pot je bila pač grda, povrh tega pa še zoprna zamuda časa. Spominjam se, kako včasih že sploh nisem več čutil nog od mraza in utrujenosti, ded

¹³ Mama po zapiskih M. Jagodičeve navaja iz svoje mladosti, ko je še sama nabirala kite za svojega očeta, zanimiv spomin: »Ko sem bila majhna, sem šla še pred šolo v Podgoro in Zajelše; so ljudje še spali, dejali: tu imaš (kite), denar sem pa na mizo položila.«

¹⁴ Mama Jagodičevi: »Eno samo zimo sem jih naredila enajst tisoč parov.«

¹⁵ Mama je Jagodičevi povedala drug spomin s svojih kitarskih potov: »Je dež začel, kite so bile zmeraj bolj težke, sem venec dol vrgla, potlej sem šla pa s konjem ponje. Potlej smo jih doma raztresli in zvezali po 50 skupaj v butaro.«

ali mama pa sta še kar naprej zavijala v hiše ob poti in še naprej sklepala kupčije in se zadelavala v cele oklepe kit. Nazadnje, ko si bil že hujši kakor ptujski kurent in si se pomikal ko strašilo skoz zgodnji zimski mrak, je bilo tudi te neprijetne romantike konec in bolj mrtev ko živ si se le privlekel domov in brez jedi kakor ubit kar padel na klop pri peči in zaspal. Mama pa je seveda sedla k stroju in šivala pozno v noč.

Drugi dan smo potem tako v vence nabrane kite sneli z motvozov in ded jih je zvezal v butare po štiri ducate (ded je še vse štel na ducate). Pri tem jih je tudi prebiral in sortal, bele posebej, pisane posebej, debele posebej, tanke posebej (vmes je bila včasih tudi kakšna v sak pletena za trak na slamniku). Potem so šle nekatere v barvo, v pražiljko, v posebne posode, iz njih pa v pranje, da je ostala na njih le trdna barva (ta ni šla več stran, za vse nič ne, ker kaj bi tudi sicer bilo, ko bi se ti ob poletni vročini ali ob nepričakovanem nalivu mahoma potegnile od slamnika po obrazu barvaste priže).¹⁶ Po pranju smo kite sušili, največ pred podom (kakor koruzo) in sploh povsod, kjer je bilo količkaj prostora za to. Nekatere kite je ded tudi žveplal v posebej za to pripravljeni omari, v beljenje pa jih je pozneje dajal v Domžale.

Ko je bila bodisi surova, bodisi pobarvana in tako pripravljena kita suha, je prišla spet v hišo in ponajvečkrat v moje roke (brž ko sem toliko zrasel, da sem bil že za to rabo). Treba ji je bilo odvezati nit ali trak, ki je bila z njim prevezana, in navito kito nataktniti na motovilo. Motovili smo imeli dve, ker so ponekod navijali kite na komolce, ponekod pa na metre. Tem meram prilagojeni sta bili motovili, zelo preprosti napravi: zgoraj manjši, spodaj večji križ, zbita v obliki prisekane štiristranične piramide, in vse skupaj nataktnjeno na pokončno os, okoli katere se je vrtilo. Na motovilo nataktnjena kita ni smela zdrkniti na tla; poiskal si njen konec in ga napeljal v likalnik. Tudi ta je bil domačega izdelka. Dva valjarja iz trdega lesa (gabrovega, drenovega ali hrastovega) na stolu, eden od njiju nasajen na ročico, da si ga lahko vrtil, in mednju si napeljal po eno ali po več kit sproti in jih likal.¹⁷ Stisk valjev

¹⁶ Mama Jagodičevi: »So barvali slamo in kite. Kite še rajši, se je bolje pobarvalo. Slama je bolj mastna, pa se ne prime. Barvo dobivala iz Berlina, potlej iz Zagreba. Moj oče je najprej kito skuhal v pražiljki na rjavo, potem so stresli v kad črno barvo, jo mešali eno uro. Potlej namakali kite v nji 24 ur. Barva je bila taka, da drugače ni prišla. Za plave in podobno so imeli anilinske barve. V pražiljki so vrele tri ure. V kotel so dali obenem po 120 kit. So jih navezali v pušelj po 18–20 in jih potlej iz vroče pražiljke jemali. Potlej smo jih šli na potok prat. Potlej smo jih ven vzeli in pustili, da so se odtekle, potlej pa jih znosili pod streho. Imeli pred hlevom napušč pa drogove.« (Vse to velja za mamin dom v Zajelšah.) »Kmetje po navadi slame niso sami barvali. Rumenkasto slamo kadili z žveplom. Žveplo zažgali v posodi in dali v omaro.«

¹⁷ Mama navaja Jagodičevi iz svoje mladosti: »Včasih so delali slamnike na róke, potlej so se začeli stroji; prešat so jih dajali najprej drugam. Kite dali najprej polikat, imeli za to poseben likalnik. So gladili s to dilco po kiti. Slamnike so potlej peglali z vročim likalnikom.« (Vsega tega v moji mladosti že ni bilo več.) »Iz ene kite so naredili približno poldrug slamnik.«

se je dal uravnjavati. Kita pri tem seveda ni smela biti preveč suha, da se ni lomila, temveč da je namesto prejšnje srpičaste in robate surove kite (ob kateri si se lahko pošteno urezal ali zadrl, ko si jo namotaval) pritekla izmed vrtečih se valjev dolga, voljna, mehka in ukročena kača. To je bilo treba znova namotati, pobrati v kolobar ali naviti na deščico in nekatere znova zmeriti, da se je tako prekontrolirala mera pletic in hiš, pri katerih je bila posamezna kita kupljena. »Poštajna, k tej hiši ne pojdemo več, imajo prekratek komolec,« je pri tem ugotavljal ded.

Tako namotano kito je potem dobila v roke mama in jo sešila v slamnik ali pa v vložek za v čevlje. Dobro so pili pot in so bili zelo mehki. Šivala je na poseben stroj (rekli smo mu mašina), zelo podoben singericam, le nogalnika je imel dva in seveda malo drugačno glavo. Teh strojev smo imeli več in pozneje, ko je slamnikarstvo prešlo, sem delal (in za menoj najbrž tudi mlajši bratje) iz spodnjih, gonilnih delov stroja »avtomobile« in še druge umetnije.

Mama je natanko vedela, kakšni slamniki grejo v denar, s kakšno štulo, s kakšnimi krajci in tako naprej. Delala je otroške, fantovske, moške, dekliške slamnike, z ravnimi krajevci, matroze, dukse, okrogle in jajčaste, nizke in visoke, mehke in trde, z ravnim dnom in vrhom ali pa preklane in zavihane, z nosom in z žlebom, seveda tudi vseh števil in velikosti. Za vse ljudi daleč naokoli je vedela, koliko ima kdo številko glave, in tudi pri neznanem kupcu se je redko kdaj zmotila.

Ko je bil slamnik sešit, je prišel (ko sem bil še hudo majhen) iz maminih v moje roke. Skladal sem jih namreč drugega vrh drugega v babilonske stolpe, na vsak stolp ducat (tako bi moralo biti po tedanjem številjenju, vendar sem jih jaz — tako mi je pozneje pravila mama — trdovratno skladal samo po deset; mama sicer pravi, da zato, ker še nisem znal šteti dlje ko do deset, vendar se lahko v tem čuti že tudi slutnja novih časov z desetinskim merskim sistemom).

Potlej so stolpiči slamnikov prešli pod dedovo komando, v tako imenovani »vérštat« na drugo plat veže. Tam se je z njimi dogajalo vse mogoče; v dedovi delavnici je bilo namreč kar za celo industrijo v malem naprav in strojev. Pod enim oknom je bila majhna pečica, nekakšen zidan štedilnik, pod drugim oknom je bilo več sto módlov za vsako obliko in številko slamnika posebej. V enem kotu je bila »preša« na kavčuk, v sosednjem prostoru še »ta stara preša«, obe na oglje. Ded je torej slamnike limal (prepajal z mizarskim klejem), napenjal (šponal), oblikoval (fúrmal), stiskal in nazadnje sušil. Po vsem velikem prostoru so bile namreč pod stropom nekakšne lestvice z enim lestvenikom in s klini na obe strani. Nanje je ded obešal slamnike sušit. Novejša stiskalnica je imela poleg pečice še dva dela. Zgornji se je odpiral kakor pokrov (s posebnim vzvodom, ker je bil težak več sto kil). Na notranji strani pokrova je bil gumijast klobuk, v spodnjem nepremičnem podstavku pa je bil prostor za módel. Ded je dal vanj kovinski módel, in sicer z odprtino navzgor, vanj položil slamnik in potem nepredušno zaprl čezenj pokrov, tako da je gumijasti klobuk lepo legel v slamnik

in ga pritisnil na kovinski mól. Da je dotlej še »nesfúrmani« slamník dobil zaželeno obliko, je bilo treba s posebno pripravo načrpati v gumijasti klobuk vroče vode, da je z nekaj atmosferami pritisnila na slamník in mu v zvezi s toploto in limom dala potrebno obliko (furm). Delo je bilo precej natančno, ker je vsaka številka in oblika zahtevala poseben mól in poseben pritisk, razviden iz »ure« na stiskalnici. Stara preša je bila bolj primitivna. Namesto zgornjega gumijastega klobuka, ki je bil na novi stiskalnici za vse »furme« isti in se je pod pritiskom vode sproti prilagajal po spodnjem modlu, je bilo treba na stari stiskalnici slamník stisniti med dva mól, dedca in babico, in ju segreti. Za ta stroj slamníkov ni bilo treba poprej limati, potrebnih pa je bilo še enkrat več modlov in treba jih je bilo obkladati z žerjavico, pri tem pa je iz bukovega oglja nastajal hudo strupen plin, od katerega nas je vse bolela glava.

Ko so prišli slamníki iz stiskalnice, jih je ded obesil pod strop sušit na kline. Ko so se posušili, so se spet preselili v hišo, v mamino kraljestvo. Treba jim je bilo namreč še všiti notranji trak iz blaga, iz ponarejenega (ali pravega) tankega usnja za prestrezanje potu. Tako se je slamník tudi bolje in mehkeje oprijel po glavi. Temu se je reklo »štafiranje«. Nazadnje je mama prišla še zunanji trak (dostikrat šele takrat, ko je kupec slamník že kupil in si sam izbral trak po barvi in širini), kakor je bil ravno takrat v modi ali je sodil k tisti vrsti slamníkov. Trakovi so bili ozki in široki, enobarvni in pisani, iz svile in iz navadnega blaga, posebno iz klota, iz konopca in iz slamnatega motvoza. Imeli so še pentlje (mašne) ali pa čopke (cofke).

Ko je slamník dobil na notranjo stran še številko velikosti, je odromal na vrh na posebne police in v kartone, kjer je čakal na kupca in na pot v svet.

Ljudje so od blizu in daleč dan na dan prihajali k nam po slamníke, zase in za druge, jih pomerjali in barantali zanje. Bilo je prav dickensovsko zabavno. Veliko slamníkov je mama naredila tudi po naročilu za večje odjemavce. Eden takih je bil France Logar iz Domžal, tamkajšnji domačin, ki je Tirolcem kar pošteno konkuriral. Sam je na debelo šival in še po vaseh naokoli je imel najete manjše slamníkarje, med njimi tudi mojo mamo.

Seveda pa to še ni bil ves trg. Mama je še danes najbolj ponosna na to, da je pošiljala svoje izdelke v Galicijo in na Ogrsko, jaz pa se najbolj živo spominjam sejmov, na katerih sem bil z mamo. Največkrat menda v Moravčah. Takrat smo se vozili že z vozom, in sicer naokoli čez Dob in Krtino. Hujše je bilo poprej, ko je mama obredla še vse peš. S krošnjo slamníkov na hrbtu, težko tudi do 35 kil, je lezla v strmo Murovico in naprej noter v Moravče.

Mama in ded sta imela v glavi vsak semenj v bližnji in daljni okolici in če je količkaj ostajalo slamníkov za prodaj, je eden od njiju (ali pa oba skupaj) naložil krošnjo (podobno, kot jih imajo še danes ribničani za suho robo) in jo mahnil na semenj. Ljudje so se navadili

nanju in treba je bilo obdržati stik s kupci. Za vsak semenj posebej sta tudi vedela, kakšni slamniki tam najbolj gredo in kakšne bosta lahko prodala spotoma. Tako sta obredla domala ves zahodni del Slovenije, zlasti se mama še danes spominja sejmov v Ribnici, Dobrem polju (tako smo rekli pri nas), Zagorju, Litiji in pa sejmov po Primorskem, v Sežani, Ilirski Bistrici, Trnovem, Sempetru.

Po pošti smo pošiljali slamnike v posebnih škatlah (rekli smo jim kartoni); v njih smo jih pozneje tudi vozili na sejme.

Vendar je šlo blago čedalje slabše v denar. Zaloge slamnikov na vrhu so se kopičile, čeprav je mama čedalje manj delala in čedalje več hodila po sejmih. Nazadnje je slamnikarstvo pri nas čisto zamrlo, in sicer v letih splošne evropske krize (1932—1935). Ko sem vprašal mamo, zakaj se je to zgodilo, mi je rekla: »Tudi jaz ne vem, kako je to, da je šlo vse v nič; fabrike so še prej falirale; ne vem, ali zato, ker so drugod več naredili, ali zato, ker so ljudje hodili odkriti.«

Od priprav in orodja za slamnikarstvo bi se pri nas nemara še kje kaj dobilo, če ni čas že vsega uničil. Mislím pa, da ima mama še zmeraj kakšen slamnik od starega, neprodanega, za zalogo narejenega blaga, čeprav jih je v vseh teh tridesetih letih pridno »šenkavala«.

Kakor jaz pa je tudi ona še danes čustveno navezana na ta že zdavnaj odmrli svet. »Bog ve, ali bi še znala šivati slamnike?« se najbrž še vsako leto nekajkrat vpraša in si tudi kar sama odgovori: »Oh, kaj bi ne znala, saj sem jih tako rada delala in sem ves čas mislila, da jo boste vsi ubrali za meno. Na, je pa takole prišlo.«

Zusammenfassung

STROHBANDFLECHTER UND STROHHUTMACHER IN DOL BEI LJUBLJANA

Der Verfasser beschreibt die Strohbandflechtereí und die Strohhutmacherei in seinem Geburtsorte Dol bei Ljubljana. Weil sich in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts im nahen Domžale hauptsächlich wegen der zugewanderten Tiroler das Strohhutmacherei-Gewerbe sehr entfaltet hatte, befasste man sich in den Dörfern der Umgebung in jedem Hause mit der Strohbandflechtereí. Man flocht vor allem Weizenstroh. Schon beim Schnitt wurden einige der schönsten Teile des Getreidefeldes (>parti<) separat geschnitten und die Garben separat in die Harfe (>kozolec<) gesteckt. Sodann war es Frauenarbeit, das Stroh >zu ziehen<: die Garben wurden nämlich vor dem Drusch aus der Harfe genommen, die schöneren Halme ohne Unkraut handoll herausgerupft und dann kurzerhand an den Türpfosten ausgeklopft, das Stroh in Buschen gebunden und auf den Dachboden zum Trocknen gebracht. Wenn es ausgetrocknet war, wurden die Halme an den Knoten abgebrochen, das ganze vom letzten Unkraut gesäubert und nach Stärke und Farbe sortiert. Einige Frauen flochten das ganze Jahr über, im Spätherbst und im Winter begann damit jedoch alles, Männer und Frauen, alt und jung. Damit es dabei fröhlicher zugeht und man nicht zuviel Petroleum verbrauchte, versammelte man sich jeden Abend in einem anderen Hause im Dorfe und flocht bis spät in die Nacht, trieb

allerhand Kurzweil, erzählte wahre und erdichtete Geschichten, tanzte und spielte Gesellschaftsspiele. Man flocht hauptsächlich weisse Bänder und zwar aus je sechs und je acht Halmen, einige flochten auch bunte, sehr dünne, sehr dicke, zickzackartig und seilartig geflochtene (als Ersatz für Hutbänder). Die Bänder wurden in langen und kurzen Ellen (96 oder 48 cm) gemessen, später auch in Metern. Das Mass war hie und da auf der Tischplatte verzeichnet. Das Band wurde auf ein kurzes, eine Elle langes Brettchen aufgewickelt (je 25 Wicklungen, d. h. 50 kurze Ellen) und gebunden.

Die Strohbander wurden hauptsächlich zur Verfertigung von Strohhüten verwendet. Gerade der Grossvater des Verfassers Anton Mejač (1852—1943) und des Verfassers Mutter Jerica Moder (1886) waren während der ganzen 50-jährigen Blütezeit der Strohhutmacherei die einzigen Strohhutmacher in Dol bei Ljubljana und seiner Umgebung. Aus dem eigenen Dorfe wurden ihnen die Strohbander zumeist von den Flechterinnen selber ins Haus gebracht, die entlegeneren Dörfer jedoch wurden von Strohbandhändlern (»kitarji«) besucht, die einer dem anderen die Bänder vor der Nase wegschnappten und den Preis in die Höhe trieben. Sie wanden die Bänder in Kränze zusammen und trugen sie um den Hals gelegt. Daheim banden sie sie (trocken) in Bündel zu je 50 Bänder. Dann bleichten sie sie, färbten oder schwefelten sie je nach Bedarf. Bevor ein Band zum Nähen verwendet wurde, musste man es »brechen«, es in der Bügelmaschine (zwischen zwei sich drehenden Walzen) bügeln. Die Mutter des Verfassers nähte Strohhüte aller Arten auf einer besonderen, einer Nähmaschine ähnlichen Maschine. Während des ersten Weltkrieges nähte sie auch Einlagen für Militärschuhe. Wenn der Strohhut fertig genäht war, musste man ihm die endgültige Form geben. Zu diesem Zwecke setzte man ihn in eine spezielle metallene Form, presste ihn und trocknete ihn. Zuletzt wurde er »staffiert«, d. h. man nähte das innere und äussere Band dran, nähte die Nummer ein und fasste ihn nach Bedarf ein. Dann wurden die Hüte nach Galizien und nach Ungarn versandt, man brachte sie auf die Jahrmärkte weit im Umkreise (sie wurden auf besonderen Kraxen aufgestapelt und später in Pappschachteln verpackt) und verkaufte sie auch daheim. Während der Weltwirtschaftskrise 1933 ist auch die Strohhutmacherei in Dol bei Ljubljana vollkommen eingegangen.